

**Ένταξη εφήβων με αντικοινωνικές και
παραβατικές συμπεριφορές στο
σχολείο: μακροκοινωνικές και
ψυχοκοινωνικές διαστάσεις**

Η. Ε.Κουρκούτας

Παν/μιο Κρήτης

Διαφορές στη εννοιολογική και θεωρητική προσέγγιση παραβατικότητας

- **Ψυχιατρική προσέγγιση:** έμφαση στις διαταραχές /συμπτώματα (κατηγορητικά μοντέλα)
- **Ψυχοδυναμική/ψυχαναλυτική προσέγγιση:** στη δυναμική της προσωπικότητας, ενδοψυχική οργάνωση, πρώιμα βιώματα
- **Ψυχοκοινωνικό μοντέλο:** έμφαση και στις κοινωνικές παραμέτρους-ατομικές διαστάσεις /χαρακτηριστικά

Μορφές/είδη αντικοινωνικών συμπεριφορών

- Ευρύ φάσμα: ήπιες αντικοινωνικές εκδηλώσεις-σοβαρές βίαιες συμπεριφορές
- Καταστροφικότητας-μη καταστροφικότητας
- Συγκαλυμμένη-ανοιχτή επιθετικότητα
- Εργαλειακή-Κοινωνική-Αντιδραστική ή επιθετικότητα

Διεθνή επιδημιολογικά δεδομένα για τη βία στα σχολεία

- 72% μαθητών (Δ.Ε.); 56% (Π.Ε.); 11% (Π.Α.) υπόκεινται σε φυσική βία (Crosse et al., 2002)
- 66% Μάρτυρες σε εγκληματικές πράξεις
- 13%-49.8%% συστηματική θυματοποίηση (εκφοβισμοί) (Dake et al., 2003)
- 73%-1 φορά θύματα εκφοβισμών
- 85% θύματα ψυχολογικής βίας/τρομοκρατίας
- 13% θύματα επίθεσης
- 11% θύματα σοβαρών μορφών βίας

Δεδομένα από την ελληνική πραγματικότητα

- Καταγραφή αυξητικών τάσεων σε διαταραχές συμπεριφοράς στο Δ.Σ. (3%-14%)
- Απουσία ακραίων φαινομένων βίας, αυξημένα ποσοστά διασπαστικών, διαταρακτικών, παρορμητικών συμπεριφορών, σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς (Thanos, Kourkoutas, & Vitalaki, 2006)
- 14.7% θύματα συστηματικών εκφοβισμών (Pateraki, 2001; Κουρκουτας, Γιοβαολιάς & Μητσοπούλου, 2007)

Παράμετροι που σχετίζονται με τη διαδικασία ένταξης/διαχείρισης κρίσεων στα σχολεία

- Παιδί με προβλήματα /φύση του προβλήματος /δυσλειτουργίας
- Οικογένεια /Γονείς
- Εκπαιδευτικός: επιμόρφωση, εκπαίδευση, προσωπικότητα, συναισθηματικές αντιδράσεις, βαθμός εμπλοκής κλπ.
- Τάξη: δυναμική, οργάνωση
- Συμμαθητές: στάση, ρόλος
- Γονείς άλλων παιδιών
- Διεύθυνση /Σχολείο: κουλτούρα, φιλοσοφία ένταξης (inclusion), οργάνωση, δομή
- Εξειδικευμένες υποδομές στο σχολείο/Διαμεσολαβητικές υπηρεσίες για τη διαχείριση των συναισθηματικών/ακαδημαϊκών/κοινωνικών & συμπεριφορικών προβλημάτων
- Αναλυτικό πρόγραμμα: στόχοι, ποιότητα (ευέλικτο, άκαμπτο), κλπ.
- Εκπαιδευτικό σύστημα /κοινωνικές αναπαραστάσεις: σχολείο & μάθηση
- Πλαίσιο Εκπαιδευτικής πολιτικής /νομοθεσία ένταξης

Νέα μοντέλα προσέγγισης: νέοι ρόλοι Σχολείο, Γονείς, Εκπαιδευτικούς, Ειδικούς

- Μετατόπιση του κέντρου βάρους από το παιδί στο πλαίσιο /στις αλληλεπιδράσεις (Sameroff, 2000)
- Έμφαση στις παρεμβάσεις στο σχολείο
- **Σχολείο:** βασικός πλαίσιο έκλυσης /διατήρησης & αντιμετώπισης προβληματικών καταστάσεων συμπεριφορών (Adelman & Taylor, 1998)
- Ενστάλαξη της κουλτούρας της ένταξης/πρόληψης /φιλοσοφίας αντιμετώπισης κρίσεων (Aiscorn, 2006)
- Πρώιμες παρεμβάσεις περισσότερο αποτελεσματικές (Carr, 1999; Kaufmann, 2001; Weare, 2000)

Νέοι ρόλοι: Σχολείο, Εκπαιδευτικούς & Ειδικούς

- Μοντέλο **Διαταραχής/Υστέρησης** → Μοντέλο κατανόησης των αναγκών /**Ενδυνάμωσης**
- **Οικοσυστημική /αλληλεπιδραστική οπτική** (Sameroff & Gutmann, 2004; Sroufe et al., 2005)
- Ατομική προσέγγιση > **Ολιστική** προσέγγιση /**παρέμβαση** (Fraser et al., 2004)
- Εμπλοκή οικογένειας, σχολείου, παιδιού

Εφηβεία & Παρεκκλίσεις

- Ιδιαίτερη περίοδο ορμονικών, σωματικών αλλαγών
- Αλλαγές: εικόνα του σώματος, αυτοεικόνα, ρόλο, θέση στο σχολείο, στην οικογένεια, στο πλαίσιο κοινωνικών, ετεροφυλικών σχέσεων
- Έντονες **ενδοψυχικές-ψυχοκοινωνικές** αλλαγές-πλαίσιο σοβαρών (οικογενειακών /κοινωνικών) προβλημάτων /δυσλειτουργιών → **κατάσταση κρίσης /παρεκκλίνουσες συμπεριφορές /αντικοινωνικές τάσεις /παραβατικές συμπεριφορές**
- **Εφηβική-οικογενειακή κρίση**

Προκλήσεις εφηβείας

- Οργάνωση και συγκρότηση προσωπικότητας
- Ενίσχυση και δημιουργία νέας ψυχοκοινωνικής ταυτότητας
- Ένταξη με διαφορετικό τρόπο -ως αυτόνομη /ξεχωριστή ομάδες συνομηλίκων
- **Αποστασιοποίηση** από τους γονείς
- Ιδιαίτερη αξία οι **κοινωνικές σχέσεις/συνομήλικοι**
- Σχέση με το σχολείο, τους θεσμούς τη μελλοντική κοινωνική πορεία/πραγματικότητα, ενσωμάτωση των γονικών /κοινωνικών ιδεωδών

Προκλήσεις εφηβείας II

- **ΑΥΤΟΝΟΜΗΣΗ /ΕΞΑΤΟΜΙΚΕΥΣΗ**
 - Ρήξη με το παιδικό παρελθόν
- Κίνδυνοι:
 - **Απουσία αυτονόμησης:** υπερβολικές προσκολλήσεις με τους γονείς /πλήρη ταύτιση με τα γονικά ιδεώδη
 - Ματαίωση/αναβολή της αυτονόμησης
 - **Μερική /Πλήρης ρήξη** με τα γονικά κοινωνικά πρότυπα

Προκλήσεις /παρεκκλίσεις στην εφηβεία

III

- **Μερική ρήξη** σηματοδοτεί μία ανίχνευση /πειραματισμούς με εξω-οικογενειακές συμπεριφορές, μοντέλα ζωής /απαγορευμένα «παιγνίδια»
 - κίνδυνοι από τον τρόπο διαχείρισης των γονέων των τάσεων αυτονόμησης και (προκλητικού) πειραματισμού του εφήβου
- **Πλήρης ρήξη** (συναισθηματική ρήξη, εγκατάσταση αρνητικών συναισθημάτων –θυμός, μίσος, οργή για πρότυπα εξουσίας-)
- **Πλήρης /μερική αποστασιοποίηση** /απο- επένδυση σχολείου /κοινωνικής ταυτότητας - αποπροσανατολισμούς

Εξέλιξη των παραβατικών /αντικοινωνικών συμπεριφορών

- Πλειονότητα των εφηβικών αντικοινωνικών /παραβατικών συμπεριφορών σχετίζονται με προβληματικές συμπεριφορές στην προσχολική ηλικία /προβληματική σχολική /ατομική πορεία και συνιστούν εξέλιξη αυτών των συμπεριφορών (Moffit, 2003)
- Ένα μέρος εκδηλώνεται στην εφηβεία χωρίς να προϋπάρχει μία ταραχώδης συναισθηματική /συμπεριφορική /ακαδημαϊκή πορεία (Wolfe & Mash, 2006)

Μορφές διαταρακτικών συμπεριφορών στο πλαίσιο του σχολείου

- προκλητικές τάσεις & αντιδραστικότητα απέναντι στους εκπαιδευτικούς
- προκλητικές τάσεις & επιθετικότητα απέναντι σε συμμαθητές
- παθητική επιθετικότητα /άρνηση εμπλοκής
- επιθετικά πειράγματα με σκοπό την γελοιοποίηση /απομόνωση /στιγματισμό
- άμεσες ή έμμεσες απειλές, εκφοβισμοί

Μορφές διαταρακτικών συμπεριφορών στο πλαίσιο του σχολείου II

- σωματικές παρενοχλήσεις άλλων
- συχνή εμπλοκή σε συγκρούσεις /καυγάδες
- χρήση σωματικής βίας εναντίον προσώπων ή αντικειμένων, χωρίς εμφανή λόγο
- κλοπές
- συστηματική χρήση ουσιών
- σταθερή εμπλοκή σε περιθωριακές ομάδες
- προβληματική σχολική πορεία /συστηματική απουσίες σχολείο/εγκατάλειψη σχολείου
- βία στις ετεροφυλικές σχέσεις (Mash & Wolfe, 2001)

Ενδογενής & εξωγενής δυναμική της παραβατικής συμπεριφοράς

- Ένταση, έκταση
- Μορφή, είδος, χαρακτήρας (συναισθηματική διάσταση συμπεριφοράς)
- Πλαίσιο στο οποίο εκδηλώνεται /αναφέρεται
- Γενικότερη εικόνα /λειτουργία του παιδιού
- Συνύπαρξη με άλλα προβλήματα /προβληματικές συμπεριφορές
- Ακαδημαϊκή πορεία

Λειτουργίες των αντικοινωνικών /παραβατικών συμπεριφορών

- Ο έφηβος χρησιμοποιεί την προκλητική
/προβληματική /αντικοινωνική συμπεριφορά
- για να τραβήξει τη προσοχή
 - ως διέξοδο /αντίδραση σε ματαιώσεις που έχει υποστεί
 - ως εκδίκηση σε συγκεκριμένα πρόσωπα /καταστάσεις
 - για να εκτονώσει /εκδραματίσει εντάσεις, άγχος ή άλλα αρνητικά συναισθήματα (οργή, θυμό, μίσος)

Λειτουργίες των αντικοινωνικών /παραβατικών συμπεριφορών II

- ως άμυνα ενάντια σε φόβους και ανασφάλειες ή αισθήματα αδυναμίας (αντι-φοβική αντίδραση)- ταύτιση με τον επιτιθέμενο
- ως εξέλιξη μαθημένης επιθετικής /αντικοινωνικής συμπεριφοράς από την παιδική ηλικία (χρήση επιθετικότητας στην οικογένεια, απουσία θετικών ταυτίσεων)
- αποτελεί μέρος της ψυχοκοινωνικής του ταυτότητας (π.χ. ταύτιση με ένα επιθετικό μεγαλύτερο αδελφό /πατέρα, με παραβατικούς συνομηλίκους)

Λειτουργίες των αντικοινωνικών /παραβατικών συμπεριφορών III

- εκφράζει τις εσωτερικές αδυναμίες, τα αισθήματα ανεπάρκειας, την χαμηλή αυτοπεποίθηση
- ως αντίδραση στη σχολική αποτυχία, ψυχοκοινωνική /προσαρμογή /αποτυχία στις ετεροφυλικές σχέσεις
- εκφράζει συγκεκριμένο οικογενειακό πρόβλημα
- εκφράζει τις έντονες συγκρούσεις /κρίση με τους γονείς του (Κουρκούτας, 2001; 2007; Webster-Stratton, 1999)
- ψυχοπαθητική προσωπικότητα /απουσία ενσυναισθητικών δεξιοτήτων /συναισθημάτων (Frick, 2003; 2006)

Παράγοντες κινδύνου

- Πρώιμη παιδική ηλικία
- Οικογένεια
- Κοινωνικοί παράγοντες
(εγγύτεροι/ευρύτεροι)
 - Σχολείο
 - Κοινωνικός περίγυρος
 - Συνομήλικοι

Χαρακτηριστικά οικογενειών παιδιών με προβλήματα συμπεριφοράς

- συναισθηματική και συμπεριφορική ασυνέπεια /αστάθεια των γονέων (σκληρές τιμωρίες & υπερβολική χαλαρότητα)
- αδυναμία να εκφράσουν σαφείς προσδοκίες
- ανικανότητα επιβολής σαφών ορίων
- υπερβολικά αυστηρές ή ακατάλληλες τιμωρίες (συστηματικά)

- ασταθείς & αντιφατικές συμπεριφορές επίπληξης
- περιορισμένες ή φτωχές δεξιότητες στην επίλυση της οικογενειακών / συζυγικών συγκρούσεων
- χαμηλή συναισθηματική εμπλοκή των γονέων
- χαμηλή υποστηρικτική στάση + επιθετικότητα
- έλλειψη εμπλοκής του πατέρα
- αδυναμία διαχείρισης προβλημάτων παιδιών
- αδυναμία ενσυναίσθησης-επιθετικές λύσεις (Campbell, 2002; Mash & Wolfe, 2001;)

Προστατευτικοί παράγοντες & παρεμβάσεις

- Πρώιμες παρεμβάσεις περισσότερο αποτελεσματικές (Strain & Timm, 2001)
- Υψηλού επιπέδου εκπαίδευση/ σχολείο με πολιτική ένταξης /υποδομές αντιμετώπισης κρίσεων
- Έγκαιρη και διαχρονική παρέμβαση
- Εμπλοκή οικογένειας

Προγράμματα πρόληψης /παρέμβασης για αντικοινωνικούς εφήβους στο σχολικό /οικογενειακό πλαίσιο

- Infancy & Early Childhood Visitation Program (Olds et al., 1997)
- Montreal Longitudinal-Experimental Study (Tremblay et al., 2003)
- Fast Track Project (CPPRG, 2000)
- Seattle Social Development Project (Hawkins et al., 2002)
- Multisystemic Intervention Programs Delinquent (Henggeler et al., 1998)

Χαρακτηριστικά των προγραμμάτων

- Έμφαση στην προσχολική ηλικία
- Διάρκεια και ένταση παρέμβασης
- Εστίαση στις οικογένειες υψηλού κινδύνου
- Έμφαση στην υποστήριξη των γονέων /ανάπτυξη γονικών δεξιοτήτων
- Έμφαση στην ανάπτυξη δεξιοτήτων στα παιδιά με αντικοινωνικές τάσεις
- Εμπλοκή εκπαιδευτικών

Ολιστικές παρεμβάσεις

- Κατανόηση της ψυχικής δυναμικής του εφήβου
- Έμφαση και στις **συναισθηματικές** και στις **κοινωνιο-γνωστικές** διεργασίες (patterns /schemata)
- Ενσωμάτωση **γονέων** και **εκπαιδευτικών** στην παρέμβαση
- Συνδυασμός **ατομικών** και **ομαδικών** παρεμβάσεων
- Συνδυασμός ψυχοθεραπευτικών, συμβουλευτικών /ψυχοπαιδαγωγικών τεχνικών
- Φιλοσοφία παρέμβασης: **θετικού /ενδυναμωτικού τύπου**
- Η **σχέση με τον έφηβο** στο πυρήνα των παρεμβάσεων
- **ΠΟΛΥΣΤΥΣΤΗΜΙΚΕΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ: οι πλέον αποτελεσματικές**

Δύο πρόγραμμα παρέμβασης σε εκπαιδευτικούς δευτεροβάθμιας

- Πρόγραμμα εποπτικής υποστήριξης για διαχείριση δύσκολων καταστάσεων (15 εκπαιδευτικούς από το Ν. Ρεθύμνης)(10 τρίωρες συναντήσεις)(1 χρόνος)
- 2 Focus group με 12 εκπαιδευτικούς (6 τρίωρες συναντήσεις)(4 μήνες)
 - ευαισθητοποίηση σε θέματα ψυχολογίας /διαχείρισης αντικοινωνικών /προβληματικών εφήβων
 - ανάδειξη δυσκολιών /παραμέτρων που εμποδίζουν την αντιμετώπιση /ένταξη δύσκολων εφήβων
 - στρατηγικές που χρησιμοποιούνται στα σχολεία

Δεδομένα σε σχέση με το ελληνικό σχολείο

- Σημαντικός ο ρόλος του εκπαιδευτικού/περιορισμένα όρια της παρέμβασης
- Δυσκολίες διαχείρισης προβλημάτων συμπεριφοράς /προβληματικών καταστάσεων
- Αδυναμία προσφοράς σε παιδιά με προβλήματα
- Αδυναμία χειρισμού /βοήθειας σε παιδιά με σοβαρά οικογενειακά προβλήματα
- Έλλειψη γνώσεων σε σχέση με τις μεθόδους αντιμετώπισης και δημιουργικής διαχείρισης δύσκολων /προκλητικών συμπεριφορών
- Δυσκολίες επαφής /συνεργασίας με τους γονείς
- Δυσκολίες συνεργασίας με συναδέλφους
- Αδυναμία από πλευράς διεύθυνσης εφαρμογής ικανοποιητικών /αποδοτικών λύσεων

Δεδομένα σε σχέση με το ελληνικό σχολείο II

- Έντονες συναισθηματικές αντιδράσεις από τη μεριά των εκπαιδευτικών
- Οι προβληματικές συμπεριφορές προκαλούν μεγάλο άγχος /προβληματισμό σε πολλούς εκπαιδευτικούς σε σχέση με το ίδιο το παιδί και τις άλλες ομάδες μαθητών
- Προκαλούν εσωτερικές συγκρούσεις /ενοχές –διλήμματα
- Άρνηση εμπλοκής/αποστασιοποίηση
- Αναδεικνύουν τις προσωπικές αντιφάσεις /συγκρούσεις και κενά σε προσωπικό, επαγγελματικό, θεσμικό επίπεδο: αντιφατικές στάσεις
- Γνωσιοκεντρικό σχολείο , δεν έχει χώρο για παιδιά με αντικοινωνικές τάσεις /παρεκκλίσεις
- Αναλυτικό πρόγραμμα είναι δεσμευτικό,

Δεδομένα σε σχέση με το ελληνικό σχολείο III

- Κοινωνικές απαιτήσεις
- Μεγάλος αριθμός παιδιών /κακές συνθήκες εργασίας
- Πολυδιάσπαση της εκπαίδευσης /ελλιπή σχέση με τα παιδιά /ελλιπή γνώση της προσωπικότητας
- Απουσία ελεύθερου χρόνου για γνωριμία /απουσία εναλλακτικών μεθόδων διδασκαλίας /παιδαγωγικών δραστηριοτήτων που ευνοούν την ομάδα
- Μεγάλες ελλείψεις σε σχέση με πρακτικές γνώσεις για την εφηβεία
- Απουσία ενιαίας /σταθερής πολιτικής από το σχολείο για παιδιά με παρεκκλίνουσες /αντικοινωνικές συμπεριφορές
- Πολιτική αντιμετώπιση: έμφαση σε αρνητικές παρεμβάσεις(αποβολές)

Δεδομένα σε σχέση με το ελληνικό σχολείο IV

- Σύλλογος Εκπαιδευτικών: Αντιφατικές προτάσεις, αδυναμία λήψης ολοκληρωμένων αποφάσεων /σχεδιασμού ολιστικών /μακροπρόθεσμων στρατηγικών, έλλειψη ενδιαφέροντος από πολλούς καθηγητές για τα προβλήματα εφήβων /αδυναμία ξεπεράσματος του παραδοσιακού ρόλου/αντανακλαστικές αντιδράσεις / εμπλοκή σε ένα φαύλο κύκλο εκατέρωθεν αρνητικών αντιδράσεων
- Απόδοση των προβλημάτων στους γονείς /αποενοχοποίηση του σχολείου
- Αδυναμία νεότερων μελών να παρεμβαίνουν συστηματικά /να επηρεάζουν θετικά
- Μερική ή ολική απουσία σχολικών συμβούλων

Δεδομένα σε σχέση με το ελληνικό σχολείο V

- Απουσία τμημάτων ένταξης/ υποστηρικτικής εποπτικής βοήθειας ειδικούς
- Χαρακτηριστικό των σχολικών παρεμβάσεων βραχυπρόθεσμα /αρνητικά αποτελέσματα
- Συστηματική /εξειδικευμένη υποστήριξη των εκπαιδευτικών στην καθημερινότητα

Μελέτη περίπτωσης

- Ν. 16 χρονών
- Κακοήθη όγκο στον εγκέφαλο
- Έντονα οικογενειακά προβλήματα /σοβαρές διαταραχές συμπεριφοράς/ επιθετικότητα /
- Αδυναμία χειρισμού του παιδιού από τους καθηγητές / καμία διαμεσολάβηση ειδικού
- Σχολείο σε κατάσταση κρίσης: αδυναμία σχεδιασμού πολιτικής / παρέμβασης (π.χ. τιμωρία /καμία επιβολή ποινής)

Πλεονεκτήματα παρεμβάσεων στο πλαίσιο του σχολείου

- Πρόωρη ανίχνευση
- Πρόωρη παρέμβαση
- Ολιστική μη ιατρογενής παρέμβαση
- Συνδυασμός ψυχολογικών και ψυχοκοινωνικών /ψυχοπαιδαγωγικών τεχνικών /προγραμμάτων
- Αποφυγή στιγματισμού από την επαφή των οικογενειών με ψυχιατρικές δομές /ευκολότερη πρόσβαση των οικογενειών σε σχολικές δομές υποστήριξης
- Παραγωγικότερος συντονισμός των ειδικών-δασκάλων-σχολείου
- Εφαρμογή παρεμβάσεων σε πραγματικά πλαίσια
- Πολύτροπη αξιολόγηση παιδιού-παρέμβασης
(Warner et al., 2006; Weist, 2003; Κουρκούτας, 2008)